

André Michel:

Razstava jugoslovanskih umetnikov v Parizu.

Taka, kakor se nam kaže in se je vkljub sovražnim okolnostim, razdejanju in ropanju neprijateljeva lahko sestavila, je ta jugoslovanska razstava še manj „manifestacija umetnosti,“ kakor imamo navado reči, ko manifest, in naroden manifest — klic izšel iz vesti, spominov, trpljenja in globokih aspiracij vsega naroda. Njegovi poslanci so tukaj delegati na mirovnem kongresu. Grupirani okoli enega svojih, v katerem pozdravljajo enodušno, z bratskim občudovanjem, junaka svojega plemena, so prišli, ne da prosijo od nas banalnih slavospevov, par tistih dobro izbranih epitetov, ki so specijaliteta kritikov umetnosti, ampak prostora, zahtevajo ga, pravico imajo do njega, v koncertu narodov, tej „grande fugue,“ kjer se glas vsakega naroda zasliši zaporedoma.

Izkazali so mi čast in me naprosili, naj napišem predgovor njihovem katalogu; vem, da bi se slabo odzval njihovem pričakovanju, če bi jim dal samo spričevalo virtuozičnosti in nadarjenosti. Če sem jih poslušal, če sem čital to, kar so njihovi zgodovinarji, pisatelji in pesniki pisali o njihovih delih, sem čutil, da samoljubje umetnika tu ni igralo nobene vloge, da niso prišli prosjačit osebnega renomeja. Svoji domovini poklanjajo in posvečajo svojo umetnost. Njej se hočejo zahvaliti za to, kar imajo najboljšega. Si quid boni, tuum, pravijo (po svoje), in kakor brezimni učitelji verskih dob, ko so se vse socialne sile, vsa duša naroda, amalgamirale v katedrali, bi napisali pri vhodu v svetišče, ki ga mislijo sezidati svoji domovini: Non nobis, Domina, sed nomini tuo, gloria.

Nič ni genljivejše in redkejše v sedanjem času. Vkljub temu, da se čutim slabo vsposobljenega govoriti v njih imenu, ker ne poznam krajev, ki so inspirirali njih dela, in jezika, v katerem so njih bardi opevali in poveličevali narodno epopejo (koje odlomke je z občudovanjem prevedel Goethe, koje odmev pa so skušala današnja, oziroma boljše rečeno včerajšnja centralna cesarstva

zavratno zadušiti v suženjstvu in krvi), hočem odgovoriti na njih poziv, ki mi ga je sporočil eden izmed njih, ki je posvetil službi skupne domovine toliko nesebične gorečnosti in prepričevalnega navdušenja, Miodrag Ibrovac.

Umetnost je edini zares kozmopolitični jezik, pa ne na tak način kakor volapük ali esperanto, ki sta bila z velikim trdom na umeten način sestavljena ali zgrajena od slovničarjev, polnih dobrih namenov. Besede, jeziki, slovstva imajo ves svoj pomen samo v notranjosti mej in plemen, ki so jih oblikovala in videla njih razvoj. Plastične oblike, izrastle iz skupnega dna narave in stvarstva, postanejo po roki onega, ki dela podobo in ji vtisne svojo dušo in dušo svojega plemena, živi in jasni ideogrami, razumljivi vsem očem, občutni vsem srcem in zmožni — s katerimkoli izrazom že imenujejo njih stvaritelji v svojem jeziku umetnost, naravo in lepoto — da jim dajo dostop v splošnost vsega človeštva, ne da bi kaj izgubili od lastne originalnosti.

Ne smemo se torej čuditi, da nas hočejo naši prijatelji Jugoslavoani, nevoljni, da jih prepogosto imenujemo herojske brigante — gotovo, ne da bi zanikavali slavne bojne tradicije, katerih junaštva so obnovili in pomladili — opozoriti, da so odkrili na drug način življenjsko silo in bogastvo svoje krvi, in da hodijo iskat v najoddaljenejšo preteklost sledove in dokaze originalne narodne civilizacije. Tu ni mesta za anketo o tej stvari, za katero bi mi manjkala vsaka specijalna kompetenca; k mojemu sotrudniku in prijatelju Gabrielu Milletu bi poslal vse one, ki bi hoteli spoznati te stvari v luči prave učenosti in ostre kritične zveze.

Nočem govoriti o motivih narodne godbe, iz katerih je Liszt izvajal inspiracije svojih najlepših rapsodij in ki jih nahajamo celo v Beethovenovi pastoralni simfoniji, niti o takozvanih „nižjih“ umetnostih, v katerih se kažejo v ornamentaciji in tehniki najintimnejše nijanse čutnosti in genija plemen — o liturgičnem in domačem zlatarstvu, tkanju, vezenju, rezbarstvu, lončarstvu, dekoraciji malih predmetov za domačo rabo — cerkvena arhitektura, starinski monastiri, skriti v pragozdih ali dvigajoči se na pobočju gora, z mističnim okrasom svojih fresk, v katerih se razvijajo veliki ikonografski cikli, karakteristični za krščansko umetnost, pričajo, z neizogibnimi posojili, na eni strani iz Bizanca, na drugi iz romanske umetnosti, o osebnem tolmačenju in avtohtonem stremljenju.

Najbolj večji zgodovinar teh cerkva, Gabriel Millet, je smel reči: „Čudovito je gledati, kako se obračajo te patrijarhalne občine

proti Bizancu, slušajo njegov pouk in ga prekašajo v smelosti stvarjanja, v številu in mogočnosti stavb. Dolgujemo jim najbolj bogato zbirko, ki nam jo je zapustila stara krščanska umetnost orijenta . . . Ko zapusti popotnik bizantinsko zemljo, gre navzgor po teku Vardarja in sledi Ibru in obema Moravam, obstoji začuden nad številom stavb, njih ponosnim merilom, raznovrstnostjo in bleskom njih okraskov, in če vstopi skozi vrata, občuduje krepke slike kraljev in despotov . . . in praša se, koliko dobrega bi bil prinesel ta mladi narod krščanskemu vzhodu, če bi bil pametni in mogočni vladar, car Dušan, dovolj dolgo časa živel, da bi utrdil svojo državo in zadržal turško barbarstvo. Srbi ustvarjajo samostojna dela, odkoder koli že jemljejo svoje načrte ali svojo tehniko. Za svoje načrte spremene spretno in krepko ravnotežje bizantinskega stila. Hočejo daljših ladij, višjih obokov, gibkejših zvez. Stavbam vdahnejo drznost in ponos . . .“

Po Dalmaciji so prišli v stik z latinskim zapadom in od 12. do 14. stoletja je ohranilo, vkljub vsemu, kar so roparski napadavci uničili, več ko 150 samostanov, kakor narodni arhivi, posebnost srbske duše, ki se je borila med Rimom in Carigradom, da si zagotovi njih izključen vpliv nad balkanskimi Slovani in ohrani svojo neodvisnost in osebnost.

Znano je, kako je 15. junija 1389, na kosovskem bojnem polju, ogromna turška armada, „tako mnogoštevilna, da ji v 14 dneh najboljši jezdec ni mogel priti do konca,“ kakor peva narodna pesem, uničila balkanske vojne sile Lazarja, „zlate srbske krone“. A ta stvarni polom je postal v teku časa najlepša moralna zmaga. Domišljija narodov se je je polastila. Poezija, vzklila v duši kmetov, jo je slavila v lepih pripovedkah in junaških bajkah, ki so postale skozi stoletja, hrana za bolešno a nevkrečeno domoljubje, — pravcata religija. Lazar in njegov zet, stari Jug; njegovih sedem zetov; Miloš Obilić, srbski Roland, ki je zabol del sultana Murata, in gnan od divjega elana skozi goste vrste umikajočih se sovražnikov pokončal „dvanajst tisoč Turkov“, in ki ga je sam sv. Elija v podobi sokola uvedel v nebeško kraljestvo; guslar, od Turkov oslepljeni pevec, vzvišeni vedež, katerega oko, zaprto dnevni luči, je videlo za vsakdanjo realnostjo luč plačila in zoro boljše bodočnosti; kraljevič Marko, dobri velikan, mogočni maščevavec slabotnih in tlačjenih, varih nedolžnih, uničevatelj pošasti in strašni pivec, ki je lahko izpil „celo reko vina“, ki se ne bo zbudil v jami, kjer spi težko spanje, dokler ne pride dan plačila;

in Sergij z zlim pogledom, strah Turkov — so se naselili v srcu naroda kakor bogovi varhi, tolažili žalost, gojili neukrotljivo upanje, domači gosti ob večerih pri ognjiščih najrevnejših koč.

Ko sta v začetku 19. stoletja, po več ko 500 letih tlačanstva in muk, višek zlobe in veter svobode, ki je iz krajev francoske revolucije vel čez vse narode, povzročila nove vstaje — ko so se, pretresujoč turško nadvlado, začele balkanske države zopet ustanavljati in pridobivati svojo neodvisnost, so bili Srbi belgrajskega pašalika prvi pripravljeni. V enajstih letih so s svojim Karadjordjem, črnim Jurijem, od februarja 1804 do decembra 1815 zavzeli po vrsti gradove, vasi in mesta in dobili samostojno vlado. Stare pesmi so se glasile bolj glasno, bolj čisto, bolj svobodno pod balkansko nebo, odmevajoč od vseh gora in zidov starih monastirjev, v senci katerih se je osnovalo osvobodilno gibanje. In danes hoče srbski kipar dvigniti v osvobojeno ozračje ogromno svetišče, „Vidovdanski hram“, kakor ga imenuje sam, posvečen proslavi legendarne bitke, junakov, ki so se v njej bojevali in domovine, katere vstajenje so pripravila njih junaška dela in njih odrešilna smrt.

Ta umetnik je Ivan Meštrović¹, katerega je priznanje vsega naroda posvetilo za narodnega kiparja in ki je bil leta 1911. v Rimu, pred kratkim pa v Londonu pozdravljen kot eden mojstrov mlade šole, vreden, da se uvrsti v zgodovino evropske umetnosti. Tu nam je dana prilika, da vidimo samo en del njegovega delovanja. Prostora manjka — in to je zelo škoda — da bi razstavil model zamišljenega svetišča, ki bo vsebovalo cel narod junaških, mučenih, tragičnih in bolečnih kipov, v katerem živijo spomini, moritev, zgodovina in junaki Kosovega.

Če pogledamo zgodovino njegovega življenja, kakor so nam jo pripovedovali, ki je tako kratka in vendar že tako plodonosna (rojen je 1883. l.), se nam zdi, da je kak genij-varih vse pripravil za izobrazbo tolmača, določenega za ta veliki čas. Sin dalmatinskega kmeta, je bil ziban v očetovski hiši ob petju narodnih pesmi in njegova otroška domišljija se je napolnila z imeni in junaštvi velikih igravcev v dramih, v kateri se je igrala usoda

¹ Gl. v „La Patrie Serbe“ od 2. februarja, 1918 krasne članke Bogdana Popovića, Miodraga Ibrovca, Jovana Ducića, svedočbe Johna Laveryja, Leonarda Bistolfija; članek M. G. Jean-Dubryja v „La Revue de Paris“ od 15. nov. 1915 in pravkar izišlo knjigo „Ivan Meštrović, a monographe“ od M. Čurčina (London, 1919).

srčno ljubljene domovine. Prva njegova leta so potekla v vasi, kjer je bil njegov oče mizar, in on sam se je naučil s svojimi malimi prsti obdelovati les. S svojim nožem rezlja vretena in kolovrate in kakor instinktivno se bavi s to najbolj narodno in popularno umetnostjo in pozneje nahajamo celo v delu drznega kamnoseka dediščino in sled oblikovanja in rezbarstva lesu. Ko je pohabljenec, ranjen v vstaji zoper avstrijsko okupacijo Bosne, naročil pri Ivanovem očetu bergljo, mu je deček izklesal tako, „kakršne še noben ranjenec ni kdaj imel“. Pri poročilih o zasedi Bosne so se začeli porajati v njegovi otroški in ognjeviti glavi prvi načrti bodočih del. Podobe narodnih voditeljev, bana Jelačića, biskupa Strossmayerja, Starčevića in Račkega, ki so izšle v nekem koledarju, so ga zbudile, da je klesal njih podobe in pri paši male očetove črede je izvršil ta dela. Bajе je, kakor pravijo njegovi življenjepisci, v dolgih urah samotnega sanjarenja in gorečega premišljevanja pogled na dalmatinske gore, katerih silhuete so se črtale na nebu v fantastičnih izrezkih, zbudil na dnu njegove duše nejasno hrepenenje in takorekoč domotožje po velikanskem skalnatem kiparstvu, — tej „želji klesati gore“, ki jo pripisuje zgodovina Michelangelu za časa njegovega bivanja v Carrari.

Še dvajset let ni imel, ko se je glas o njem širil in preko-račil meje njegove vasice in njegovih pašnikov. Mali domači meceni so se združili in ga poslali v Splet v šolo k nekemu kamnoseku . . . Kakšen vtis je moral napraviti na tega tako bogato nadarjenega otroka vsakdanji pogled na palačo, kjer je umrl Dijoklecijan, na razvaline Salone, kjer se je rodil, in ki krijejo grobove in spomenike tolikih krščanskih mučencev, potem na trogirsko cerkev in njen portal, ki ga je tako bogato izklesal leta 1240. jugoslovanski umetnik Radovan. Kakšne slike je takrat vglobil v njegovo pitoreskno čustvovanje ta mali „Schiavone“ in kakšni spomini so se morali zbuditi v njegovi inspiraciji, ko je zamislil načrt in obliko svojega bodočega „Kosovskega hrama“? Tu ni niti primeren prostor niti čas za tako raziskovanje. A gotovo izhaja določena oblika iz teh njegovih vajeniških let.

Gre na Dunaj, kjer se seznanil in bori z najtemnejšo revščino; dela vedno naprej; 1902 razstavi v Secesiji in polagoma dozoreva ideja njegovega svetišča, katerega model, razstavljen po vrsti v Benetkah, v Beogradu, v Londonu, zbudil radovednost, simpatijo, občudovanje. Mladi umetniki se začenjajo zbirati okoli tega 22 letnega tovariša, katerega pozdravljajo kot mojstra. Par

izmed njih nahajamo danes pri njem: Krizmana, ki je razstavil jako lepe bakroreze, Račkega iz Zagreba in Rosandića iz Spleta.

Prvo darilo v oddelku za kiparstvo l. 1911 v Rimu je posvetilo njegovo slavo, v istem času, ko je srbski paviljon, delo arhitekta Bajalovića (ki ga je angleški kritik primerjal „z mogočno trdnjavo ali pozabljenim grobom“), obrnil pozornost na to skupino umetnikov, ki so bili tako plemenito in goreče vdani gojitelji narodne umetnosti.

Pri pregledovanju vidimo nekatere dele, takorekoč strofe, vzete iz velike kamenite pesmi. Ta spomenik, okoli katerega se bo razvrstila — s svojimi štirimi osmerokotnimi kupolami, svojim „stolpom stoletij“, visokim 100 metrov, ki bo predstavljal „pet stoletij robstva“ in na vrhu katerega bo gorel simboličen plamen, s svojo alejo mračnih in tragičnih karijatid, s svojim ogromnim kipom Marka Kraljevića na konju in Miloša Obilića, „kosca Turkov“, ki stopa, strašen in divji, preko sovražnih vrst do sultana, ki ga hoče zadeti njegova roka — bo zavzemal več ko 200 metrov dolg prostor . . .

Soditi moremo po tem danes razstavljenem zares nečuvnem bogastvu iznajdljivosti, po sili intelektualnega in moralnega središča, kjer so bile te epske figure izdelane, mogočnosti volje, ki jih je spočela in uresničila, slednjič po tem, kako so se notranjemu ustvarjanju prilagodila sredstva izražanja premišljeno in spontano in tako globoko genljivo. V raznovrstnosti občutimo v njih vrsteče se temeljne pojme in vtis njih kompozicije, kakor drhtenje globokih atavističnih spominov, ki spe v srcu malega dalmatinskega kamnoseka, ki je postal lirski rezbar ogromnih podob. Od zdivjane surovosti do najčistejše nežnosti, od nasilja herojev do lahne ljubkosti malih otrok se nahaja tu cela vrsta človeških čustev, izražena v oblikah, z ozadjem prostovoljne surovosti celo v nežnosti, ki je morda samó sredstvo zoper nevarno poželenje po dopadanju, v katerem lahko utone vest najjačjih.

Tu ni mesta za analitično razmotrivanje tega ogromnega cikla, ki se nenadoma odpre pred našimi očmi, in za iskanje možnosti izražanja. Gotovo bi marsikdo presenetil Charlesa Lebruna, ki se je zelo brigal za to panogo umetnosti. Tako bi bilo vkljub temu zabavno, primerjati nekatere njegovih komentarjev in več njegovih risb (kar se tiče vloge obrvi, na pr.) s podobami Srdje Zlopogedje, Marka Kraljevića, Miloša Obilića ali guslarja. In poglejte si nato genljivo, tako lepo podobo, imenovano „Moja mati“

in premerili boste klavijaturo, ki je na razpolago inspiraciji Ivana Meštrovića.

A on ni sam pri tej manifestaciji jugoslovanske umetnosti. Spremljajo ga kiparji in slikarji, od katerih ne morem dati vsled nezmožnosti moje dokumentacije niti sumarične študije. Prinašajo nam zelo zanimive svedočbe o moderni jugoslovanski umetnosti, ki se je razvila pred vsem v drugi polovici XIX. stoletja. Našli bomo pri njih pred vsem vpliv francoskega impresijonizma, ki jim pa ni bil prinešen na direktnem potu.

Slovenci so bili pred vsem učenci Ažbeja, Slovenca, ki se je bil izobrazil v Parizu in je ustanovil v Monakovem šolo, iz katere so izšli Vesel, Jakopič, Grohar, Jama, Murat, gdč. Nadežda Petrović, ki je dolgo živela in v Parizu razstavila in ki je umrla kot usmiljenka na bojnem polju.

Vlaho Bukovac iz Dubrovnika, profesor na praški akademiji, je bil Cabanelov učenec.

Pri izviru samem, v Parizu, je Milan Milanović jemal svoje prve lekcije in pri Branku Popoviću, Miroslavu Kraljeviću, L. Babiću, Dobroviću, Račkem, Kljakoviću bomo našli adaptacijo ali transpozicijo drugih tendenc moderne umetnosti, vedno markirano z izvirno potezo . . .

Najstarejša med njimi, Jurij Krstić in Pavao Jovanović se nista mogla tu predstaviti, ker so bila njih dela v zadnji vojski uničena od zasednikov Srbije . . . Štela so se med najboljše sodobne srbske umetnosti.

Več teh umetnikov, kakor kipar Jurij Jovanović, Branko Dešković, Meštrović sam, slikarji Bukovac, gospod in gospa Vukanović, B. Popović, so že prej razstavili v jesenskem salonu.

Volja Jugoslovanov zbuja danes pozornost: živeti hočejo in njih življenjska sila se hoče manifestirati v vseh oblikah in močeh civilizacije, ki je bogata dolge preteklosti in obrnjena v prihodnost, Njih znanstvena središča se množe in učenci se zbirajo v njih. Prikazen takega moža kakor je Meštrović ni srečen slučaj, temveč proizvod dolge nosečnosti. 24. junija 1915 je lord Robert Cecil v kiparski razstavi, prirejani v muzeju „Victoria et Albert“ v Londonu, izrekel sledeče besede, ki jih je primerno omeniti v tem trenutku: „Nemški nasilnosti postavimo nasproti angleški liberalizem in francosko kulturo; nemškemu materijalizmu pa stavimo zoper idealizem jugoslovanskega plemena . . .“ in klical je v svojih željah in kazal med osvoboditvami, ki bi mogle nastati vsled vojne

(ki je takrat strašno divjala v svoji tragični negotovosti), na osvoboditev jugoslovanskega naroda.

Tolmači tega naroda, njegovi umetniki, pisatelji in profesor prihajajo danes k nam in nam govoré: „Da se moremo razvijati, moramo biti zvezani ne samo v mišljenju in trpljenju, ampak tudi v organizirani državi.“ Naj bi bil uslišan njih glas od onih, ki lahko sankcionirajo njih aspiracije, naj se dvigne na jugoslovanski zemlji, v slogi, miru, pravici in svobodi narodni Panteon, ki ga je zasanjal eden njegovih najvrednejših sinov!

(Poslovenil P. V. B.)

Anton Batagelj:

V bolezni.

Smrt! kdo te kliče? —
Mrtvaška ptica vabi med mrličé,
zamolklo joče nad grobovi zvon
teman ko noč, brezstrasten, monoton.

Zastal srca utrip —
in samo hip:
skrivnostna senca smrti pred očmi,
prekrasna v blesku svojega sijanja,
vsemočna, silna, podobna bogu razdejanja,
v lepoti svoji strašna, se blesti . . .
Drhti
pred njo nemirna moja duša
in zlomljena pred silo nje oblasti
ugašajoče utripe srca sluša, sluša
in trga se, ko ranjen ptič iz pasti . . .

